

svetlil, že chýbajú rozbory takých známych projektov človeka, ako napr. Heideggerov (hoci Heideggerove filozofické záujmy sa orientujú iným smerom), alebo učenie takzvanej filozofickej antropológie, odvodzujúce svoj pôvod od Schelera cez Müllera až po Rothackera. V zborníku sa k analýze troch existencialistických projektov: Sartrovho (spolu s Freudom), Marcelovho a Jaspersovho, pripájajú rozbory modelov človeka v protestantskej a neotomistickej náboženskej filozofii súčasne so skúmaním antropológickej problematiky v americkom personalizme.

Tieto kritické analýzy predstavujú cenný prínos tak ku marxistickému skúmaniu západnej filozofie, ako aj k rozpracova-

niu vedeckomaterialistickej filozofie človeka. Ide v nich v plnom zmysle slova o konfrontácie, a to o konfrontácie na vysokej odbornej i ideovej úrovni. Obzvlášť treba hodnotiť vecný, realistický ráz analýz, ktorý poskytne čitateľovi solídny obraz o skúmaných teóriách, ale aj o pozícii autora.

Vcelku možno zborník hodnotiť ako významný krok pri rozpracovaní marxistickej filozofie človeka. A ak sa aj niektoré čiastkové formulácie v ďalšom vývoji ukážu ako problematické, dnes sú jednoznačne konkrétnym podnetom pre konkrétnu prácu.

E. Bodnárová

ŠTÚDIA O ŽIVELNOSTI A UVEDOMELOSTI

Rozpracúvanie jednotlivých kategórií marxistickej filozofie je nevyhnutným predpokladom poznávania skutočnosti a v konečnom dôsledku jej ovládania: základné a najvšeobecnejšie pojmy filozofie odrážajú jej podstatné stránky. Toto rozpracúvanie musí, pravdaže, brať do úvahy vývinové hladisko a historické formy skúmaných kategórií musí chápať v súvislostiach neustálej zmeny ich významu a vzájomných vzťahov. Nazdávam sa, že toto základné stanovisko je charakteristické i pre monografickú štúdiu Vladimíra Seilera, venovanú problematike chápania dôležitých kategórií historického materializmu — živelnosti a uvedomelosti.*

V úvode si autor vytýčil úlohu „prekročiť tradičný horizont kategórií živelnosť a uvedomelosť, ako sa vytvoril v marxizme na prelome storočí“ a obidve kategórie chce skúmať predovšetkým ako „kategórie dejinného determinizmu, ako kategórie filozofie dejín“ (s. 10).

Kniha sa skladá z dvoch rozsiahlych častí; v prvej, nazvanej *Špecifickosť spoločenskej zákonitosti* V. Seiler analyzuje

východiskové pojmy, dôležité pre interpretáciu kategórií živelnosť a uvedomelosť a zaoberá sa i kritikou niektorých nesprávnych filozofických interpretácií kategórie spoločenskej zákonitosti (vyvracia antropomorfné interpretácie zákonitosti, mechanistické predstavy o zákonitostiach ako pôsobiacich silách, zaoberá sa otázkou, či môže jestvovať činnosť, ktorá je „v súlade“ alebo „nie v súlade“ so zákonitosťou, problematikou zákona ako tendencie, názormi o tzv. automatickom pôsobení spoločenských zákonitosti a pod.). V prvých kapitolách — a príležitostne i v nasledujúcom texte — venuje autor hodne miesta najmä problematike identity, resp. diferencovaniu medzi živelnosťou a objektivnosťou. S týmto problémom sa stretávame i v druhej časti knihy, keď autor skúma vzťah živelnosti a uvedomelosti (v robotníckom hnutí) v súvislosti s pojmom

* Dr. Vladimír Seiler, CSc., *Živelnosť a uvedomelosť — kategórie filozofie dejín* (K problematike dejinného determinizmu), Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1969; strán 224, angl. resumé.

dejinného determinizmu. Stavia sa proti stotožňovaniu živelného a objektívneho (názor, ktorý zastávajú autori state Živelnosť a uvedomelosť v boji dělnické třídy — L. Hrzal a F. Janáček).

Hlavný zmysel úvodných kapitol spočíva predovšetkým v autorovom úsilí vyrovnáť sa jednak so spornými teóriami, ktoré sa týkajú problematiky živelnosti a uvedomelosti a problematiky spoločenskej zákonitosti, jednak na pozadí námietok a argumentujúcej kritiky budovať vlastnú koncepciu. Vcelku je táto časť dôsledným a možno povedať i sviežim úvodom do problematiky, nechýbajú v nej však ani niektoré nepresnosti. Napríklad v kapitole nazvanej *O tzv. automatickom pôsobení spoločenských zákonitostí* kritizuje autor teórie, ktoré kladú dôraz na automatizmus spoločenského pohybu; podľa autora v nich „vôbec nejde o automatizmus, o ktorom sa hovorí v psychológii, ale osamostatňuje sa abstrakcia určitej stránky života spoločnosti a vytvára sa z nej akási tvoriaca sila, ako je to pri fatalizme (napr. výrobné sily automaticky vytvoria socializmus, netreba boj más...)“ (47 — podč. D. H.). Podľa nášho názoru účinnok kritiky, ktorá v takýchto súvislostiach spája dejinný automatizmus s dejinným fatalizmom sa niekedy môže minúť cieľa: automatizmus nie je v tomto prípade fatalizmom predovšetkým preto, lebo sa viaže len k určitému obdobiu spoločenského vývinu, zatiaľ čo „automatické“ vzťahy medzi javmi sú podľa niektorých zástancov „teórií automatizmu“ finálnymi vzťahmi a po dosiahnutí cieľa prestávajú platiť. Záleží na tom, aký rozsah pridelíme tejto platnosti; uznanie automatizmu v konkrétnom prípade ešte nemusí vo všeobecnosti znamenať popretie funkcie ľudského vedomia v procese spoločenského pohybu.

V ďalších kapitolách V. Seiler formuluje problém kritéria materiálnosti spoločenských vzťahov (59), vychádzajúc z úvah o ideálnej a materiálnej stránke ľudskej činnosti („...nejestvuje... žiadna

spoločenská materiálna činnosť, ktorá by nebola zároveň vedomou činnosťou“ — s. 55). Uvedomelou činnosťou z hľadiska filozofie dejín je podľa autora „*tá činnosť, ktorej cieľ zobrazuje vzdialenejší výsledok činnosti*. Je to možné iba na základe určitého poznania prírodných alebo spoločenských zákonitostí. Preto je uvedomelosť v dejinných vedomím toho, čo je nevyhnutné, zákonité. Toto vedomie sa realizuje v rôznych formách spoločenského vedomia, i keď ľudia nemusia vedieť, že tu ide o nejakú zákonitosť. Je to však vždy vytýčenie, pochopenie cieľa, ktorý znamená moment realizácie nutného dejinného procesu“ (88—89, podč. autor). Na druhej strane však „nie je... správne, ak by sme na základe porovnávania cieľov, záujmov a akýchkoľvek dôsledkov činnosti určovali, či je daná činnosť živelná alebo uvedomelá. Bolo by to podobné kritérium ako „abstraktno-gnozeologické“, ktoré živelný prvok vyčleňuje na základe toho, že absolútne nepoznáme všetky súvislosti, v ktorých činnosť prebieha“ (91). Tieto dva citáty naznačujú rozpätie Seilerovho chápania živelnosti a uvedomelosti. V. Seiler určuje živelnosť a uvedomelosť predovšetkým v závislosti od konkrétnej spoločensko-historickej praxe, aby tak lepšie vynikla protirečivá jednota živelnosti a uvedomelosti, v protiklade k abstraktno-gnozeologickému stanovisku, „podľa ktorého prvok živelného v ľudskom konaní existuje preto, lebo poznanie neobsiahne absolútne všetky súvislosti (teda bez ohľadu na prax)“ (92).

Myšlienkovým ťažiskom Seilerovej monografie je podľa nášho názoru jej druhá časť, v ktorej sa autor zaoberá živelnosťou a uvedomelosťou ako historicky sa vyvíjajúcim vzťahom materiálna a ideálna. Pri skúmaní zákona záväzného súladu výrobných vzťahov s charakterom výrobných síl v súvislosti s problémom živelnosti a uvedomelosti správne poznamenáva, že treba rozlišovať živelnosť od neúmyselnosti: „...procesy, súvislosti, ktoré nenadobudli finalitnú podobu, nestali sa

cielom, sú živelné. Nazdávame sa však, že správnejšie je tieto procesy neoznačovať za živelné, ale za také, ktoré sa dejú bez úsilia vôle, neúmyselne, mimovoľne" (103). Stavia sa taktiež proti stotožňovaniu „materiálnosti, t. j. nezávislosti od vôle, vedomia, so živelnosťou" (104). Zaujímavý je i Seilerov rozbor ilúzie o „požiadavkách" zákona.

V kapitole nazvanej *Živelnosť kapitalistickej tovarovej výroby* autor skúma historickú „formu živelnosti, ako ju nachádzame v kapitalistickom výrobnom procese" (113) a sústreďuje sa v tejto súvislosti predovšetkým na formu prejavu, „fungovania" ekonomického zákona rozdeľovania úhrnnej spoločenskej práce v určitých proporciách. Pôsobenie tohto zákona sleduje Seiler aj v podmienkach socialistického výrobného spôsobu (114).

Spomenuté i ďalšie analýzy jednotlivých stránok vzťahu medzi živelnosťou a uvedomelou v spoločensko-historickom procese sú nesporne zaujímavé a konfrontácia niektorých Seilerových myšlienok s názormi iných autorov prác s podobnou problematikou, ktoré u nás vyšli, nemusí byť celkom bez úžitku. Napriek tomuto kladnému hodnoteniu, ktoré nebudeme ďalej rozvádzať, zmienime sa v nasledujúcich riadkoch o probléme, ktorý považujeme za nedoriešený v recenzovanej práci.

Treba rozlišovať pojmy živelnosť a uvedomelosť ako kategórie filozofie dejín (historického materializmu) a živelnosť či uvedomelosť jednotlivých dejinných procesov (napr. rozvoj robotníckeho hnutia), v ktorých sa môže živelné alebo uvedomelé konanie ich nositeľov prejavovať rôznym spôsobom. Nazdávame sa, že Vladimír Seiler jednoznačne naznačil potrebu tohto rozlíšenia (132 n.) pri rozbere Leninovho názoru na vzťah živelnosti a uvedomelosti v robotníckom hnutí, avšak na druhej strane pozorujeme v jeho štúdiu tendenciu pristupovať k problematike z roviny javovej interpretácie.

Táto tendencia sa prejavuje napríklad

pri hodnotení novej kvality vzťahu živelnosti a uvedomelosti v podmienkach socialistického výrobného spôsobu: „Ide tu opäť o problém vzťahu materiálna a ideálna v praktickej činnosti spoločnosti", píše V. Seiler (143). „Snažime sa ho ešte analyzovať na príklade tzv. zákona plánovitého rozvoja národného hospodárstva. Tým vzťah živelnosti a uvedomelosti budeme skúmať ako problém pôsobenia ekonomických zákonitostí za socializmu." Nevyhnutné a správne hľadisko praxe uplatňované v celej Seilerovej monografickej štúdiu sa takto dostáva do inej polohy, do polohy prakticismu, ktorá autora vedie predovšetkým ku skúmaniu jednotlivých javov spoločenského vývinu a k ich interpretácii prostredníctvom kategórií živelnosť a uvedomelosť (napr. interpretácia zákona hodnoty kategóriami živelnosť a uvedomelosť, vysvetľovanie plánovania a vedeckého riadenia pomocou týchto kategórií a pod.).

Takýto postoj bezpochyby môže prispieť jednak k vysvetleniu spomínaných javov z určitého hľadiska, jednak k pochopeniu skúmaných kategórií ako historicky sa vyvíjajúceho vzťahu — čo je nesporne užitočné —, nemôže však sám osebe celkom nahradiť kategoriálny výskum: ten vyžaduje okrem iného analýzu východiskových pojmov, ktoré pri skúmaní hlavných kategórií hrajú významnú úlohu, pojmov, ktorých rozbor je nevyhnutný pri analýze kategórií živelnosť a uvedomelosť. Nie, nejde o omyl, ani o nedôslednosť recenzenta: V. Seiler tieto pojmy rozpracúva — ako sme už spomenuli — v prvej časti svojej štúdie s náležitou formálnou i obsahovou dôslednosťou; čo sa však pri celkovom pohľade na recenzovanú prácu javí ako určitá metodologická nedôslednosť, je skutočnosť, že obidve roviny pohľadu — pojmová analýza a historická analýza — samy osebe nestačia a vyžadujú ešte okrem toho konštitúciu spoločnej pôdy, štruktúrnu väzbu dvoch myšlienkových polí, ktorá by bola viac než iba ich púhym súčtom. A tá — podľa nášho názoru —

v Seilerovej monografii nie je dostatočne zreteľná.

V záverečnej, tretej časti sa autor venuje kritike niektorých interpretácií kategórie živelnosti, vracia sa v komplexnejšom rozpore k problematike stotožňovania objektívneho so živelným a pokúša sa taktiež o psychologickú charakteristiku živelnosti.

Keď vezmeme do úvahy všetky spomenuté skutočnosti, môžeme na záver povedať, že kniha Vladimíra Seilera *Živelnosť a uvedomelosť* — kategórie filozofie dejín spĺňa kritériá dobrého úvodu do príslušnej problematiky, úvodu fundovaného skúma-

ním medzipojmových vzťahov na jednej strane a predovšetkým historickou analýzou na druhej strane. Tie nedostatky, o ktorých sme hovorili vyššie, síce bránili autorovi vyťažiť z práce hodnotnejšie výsledky (v tom zmysle, v akom sme uviedli svoje výhrady k metodologickej výstavbe práce), nemenia však nič na tom, že Seilerovu monografiu hodnotíme ako pozitívny príspevok k rozvíjaniu problematiky kategórií historického materializmu.

Dalimír Hajko